

ІНСТИТУТ СІМ'Ї У ПРОЦЕСІ ТВОРЕННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО РЕСУРСУ

У статті розглянуто економічну роль та функції інституту сім'ї у процесі творення інтелектуального ресурсу як джерела інтелектуального капіталу.

В статье рассмотрены экономическая роль и функции института семьи в процессе создания интеллектуального ресурса как источника интеллектуального капитала.

The article is devoted to the economic role and functions of institute of family in the process of intellectual resource creation.

Ключові слова: інтелектуальний ресурс, соціальні інститути, сім'я, домогосподарство, суспільний розвиток.

Перехід до постіндустріального суспільства та інтенсивний розвиток інформаційних технологій посилюють роль інтелектуальних та творчих здібностей суб'єкта виробничої діяльності. Однак притаманний сьогоденню стихійний розвиток інтелектуальних ресурсів призвів до того, що вони не виконують належної їм ролі головного інструменту матеріально-технічного і духовного процвітання нації. Тому надзвичайно актуальною постає проблема переміщення акцентів з використання наявного трудового ресурсу на формування якісно нового інтелектуального ресурсу, адекватного постіндустріальному етапу розвитку суспільства. Процес формування інтелектуального ресурсу починається всередині інституту сім'ї. Саме тут закладаються ті феномени розвитку людини, які потім реалізуються у вищих досягненнях світової культури, у досягненнях нації та людства, світової економіки та міжнародних відносин.

Окремі аспекти дослідження інтелектуальних ресурсів знайшли відображення у працях В.Абрамова, Г.Баришевої, С.Клімова, Н.Колєснікова, О.Кореняки, Н.Пермінової, Н.Василишина, Д.Тимошенко, І.Фішук [1], В.Петренко [1; 2], І.Шовкун [3]. Значний внесок у дослідження інститутів здійснили такі вітчизняні автори, як В.Александрова, А.Гальчинський, В.Геєць, О.Лапко, В.Новицький, Ю.Пахомов, А.Поручник, В.Савчук та ін. Окремі аспекти участі сім'ї у розвитку людини досліджувались у працях Г.Беккера, О.Бервено, Ю.Васильчука, Є.Мазної, Н.Рімашевської та ін. Водночас у працях вчених, на нашу думку, недостатньо уваги приділено дослідженню сукупності відносин, через які інститут сім'ї бере участь у формуванні інтелектуального ресурсу.

Метою статті є виявлення ролі та функцій інституту сім'ї у процесі формування інтелектуального ресурсу. Дана мета визначила постановку таких завдань:

• визначення та обґрунтування сутності поняття «інститут сім'ї»;

Ї виявлення та аргументування факторів якості інтелектуального ресурсу;

Ї виокремлення та характеризування функцій інституту сім'ї у формуванні інтелектуального ресурсу.

У науковій літературі сім'я вже давно проголошена основою економічного, соціального та духовного життя суспільства [4]. Однак економічна роль сім'ї у формуванні інтелектуального ресурсу і сьогодні залишається одним із найменш досліджених питань.

На нашу думку, сім'я є одним з соціальних інститутів, «первинним та основним осередком суспільства» [5; 6, с.26]. Інститут сім'ї реалізується через діяльність окремих малих груп – конкретних сімей. Поняття «інститут сім'ї» включає систему соціокультурних відносин (з приводу виховання, соціальної адаптації, творчої реалізації, емоційної, психологічної підтримки); сукупність суспільних цінностей (кохання, любов до дітей, сімейне життя); «суспільні процедури (турбота про дітей, їхній фізичний та розумовий розвиток; сімейні правила, права та обов'язки); переплетіння ролей і статусів (статуси і ролі чоловіка, дружини, дитини, брата, сестри тощо), за допомогою яких відбувається сімейне життя» [7, с.205].

Важливого економічного значення з погляду формування інтелектуального ресурсу набуває інститут сім'ї, який діє всередині домогосподарства. Формування інтелектуального ресурсу всередині сім'ї реалізується через систему соціокультурних відносин. Це – відносини між членами сім'ї з приводу виховання, соціалізації, емоційної, психологічної підтримки тощо. Дослідження системи соціокультурних відносин сім'ї у поєднанні із виробничими відносинами домогосподарства дозволяє ґрунтовно розглянути процес формування інтелектуального ресурсу, оскільки терміни «сім'я» і «домогосподарство» відображають два боки одного явища.

У системі соціокультурних відносин сім'ї зароджуються і формуються найважливіші характеристики інтелектуального ресурсу на сучасному етапі – творче мислення, здатність до неперервного навчання, ефективної адаптації до швидкозмінюваних умов зовнішнього економічного, соціального, політичного середовища. Достатньо позбавити сім'ю інструментів виховного впливу, історичної і/або національної ідентичності, як відбувається різка видозміна і руйнування зв'язків елементів економічної системи. Інтелектуальні ресурси формуються у домогосподарствах протягом усіх етапів життєвого циклу сім'ї.

Якість інтелектуального ресурсу залежить від природних здібностей людини, її генетичного фонду, соціокультурних відносин всередині сім'ї та умов виховання, а це – насамперед характеристики сім'ї, головною з яких є репродукування ціннісних настанов, мотивацій, стереотипів поведінки

тощо. Формальна освіта лише трансформує, посилює вплив цих глибинних причин і певною мірою сприяє зміцненню інтелектуального ресурсу людини. Накопичення інтелектуальних здібностей людини в сім'ї є основою для подальшого розвитку та постійного вдосконалення інтелектуального ресурсу індивіда і суспільства в цілому. Воно дуже суттєво впливає на якість інтелектуального ресурсу наступних поколінь.

Сім'ю важливо розглядати не просто як шлюбну групу, відносини в якій регулюються за допомогою переважно формальних важелів, але і як соціокультурний інститут. Родина є складним утворенням, яке поєднує в собі як формальні, так і переважно неформальні відносини, тому, на нашу думку, має розглядатися як неформально-формальний інститут формування інтелектуального ресурсу.

Рольова взаємодія в родині є сукупністю норм і зразків поведінки одних членів родини стосовно інших. Традиційні ролі, коли жінка займалася переважно веденням домашнього господарства, виховувала дітей, а чоловік був господарем, власником майна і забезпечував економічну самостійність родини, змінилися. На сьогодні жінка бере рівну участь у виробничій діяльності, ухваленні суспільних рішень, економічному забезпеченні родини, займається інтелектуальною діяльністю, причому частка економічно й соціально активних жінок постійно зростає. З одного боку, це посприяло розвитку жінки як особистості, рівності, але призвело до зниження рівня народжуваності і збільшення розлучень. Шлюб є вільним і добровільним союзом між чоловіком і жінкою. Свобода вступу в шлюб припускає і свободу розлучення. Звичайно, бажано, щоб дитина виховувалася у повній родині. Однак з кожним роком кількість розлучень зростає – близько половини всіх зареєстрованих в Україні шлюбів розпадається. Слід зазначити, що суспільство, яке утворюється з сімей, половина з яких розпадається, складається з людей, які постійно знаходяться у стресі. Головним соціальним злом є ненормальні відносини в шлюбі, в сім'ї та саме з ними необхідно вести боротьбу всіма способами, у тому числі, на жаль, в деяких випадках і за допомогою розлучення. Таким чином, визначена частина розлучень відповідає не тільки особистим інтересам одного чи обох членів подружжя та дитини, але й інтересам суспільства в цілому.

Основна функція сім'ї – репродуктивна, тобто біологічне відтворення населення в суспільному плані і задоволення потреби в дітях – в особистісному плані. Сім'я є основним постачальником інтелектуальних ресурсів. Поряд з цією функцією родина виконує ще низку інших важливих функцій, які є відображенням соціокультурних відносин сім'ї та прямо чи побічно впливають на формування інтелектуального ресурсу, а саме:

Ї виховна – соціалізація молодого покоління, підтримка культурного

відтворення суспільства;

• функція первинного соціального контролю – моральна регламентація поведінки членів родини в різних сферах життєдіяльності, а також регламентація відповідальності і зобов'язань у відносинах подружжя, між батьками і дітьми, представниками старшого і середнього покоління;

• функція духовного спілкування – розвиток особистостей членів родини, духовне взаємозбагачення;

• соціально-статусна – надання визначеного соціального статусу членам родини, відтворення соціальної структури;

• емоційна – одержання психологічного захисту, емоційної підтримки, емоційна стабілізація індивідів та їхня психологічна терапія;

• комунікативна функція іноді виділяється як окрема функція, хоча, на нашу думку, є похідною від інших функцій родини: посередництво родини в контакт з своїми членами із засобами масової інформації (телебачення, радіо, періодична преса), літературою і мистецтвом; вплив родини на різноманітні зв'язки своїх членів з навколишнім природним середовищем і на характер його сприйняття; організація внутрішньосімейного об'єднання;

• рекреаційна, відтворювальна функція спрямована на відновлення і зміцнення фізичних, психологічних, емоційних і духовних сил людини після робочого дня.

Дослідження розмірів та рівня зростання населення в Україні дозволяє зробити висновок про те, що виконання сім'ями репродуктивної функції не можна вважати ефективним. За існуючою тенденцією, протягом 2010-2050 рр. саме в Україні буде спостерігатися найменший загальний приріст населення у світі – -45,2%. На другому місці буде знаходитися Грузія з показником -41,2%. Крім того, Україна знаходиться на другому місці за найбільшим вибуттям населення і, якщо тенденція буде зберігатися, цей показник складе -21,8 млн. осіб протягом 2010-2050 рр. [8, с.5]. Навіть для простого відтворення, за оцінками демографів, необхідно 2,6 дит. в середньому на одне подружжя, тобто половині сімей слід мати не менше трьох дітей у своєму складі [9, с.11].

Сучасна українська сім'я орієнтована за малодітність, що стало її основною демографічною характеристикою [10, с.30]. В питанні народжуваності існує розбіжність інтересів суспільства та сім'ї. Одним із шляхів розв'язання цієї проблеми є відповідність заробітної плати потребам відтворення не тільки самого працівника, але і членів його сім'ї. К. Маркс вказував на те, що «...сума життєвих засобів, необхідних для виробництва робочої сили, включає життєві засоби ... дітей робітників» [11, с.182]. Таким чином, для того, щоб відновити репродуктивну функцію сім'ї, необхідно забезпечити справедливую заробітну плату працівнику, враховуючи особливості розміру і складу його сім'ї і/або значно підвищити

виплати на дітей. Чинником підвищення народжуваності виступає також суттєве підвищення рівня матеріальної допомоги при народженні дитини. Покращення добробуту сімей сприятиме підвищенню народжуваності.

Водночас слід зазначити, що розвиток інформаційного виробництва потребує визначеної відповідності між новітніми предметами і засобами праці, технологіями і здатністю працівника до творчої діяльності: його загальною культурою, інформованістю, інтелектуальними здібностями, професіоналізмом, станом здоров'я, інтересом до роботи, працездатністю, здатністю до швидкої адаптації, реагування, умінням самостійно приймати рішення. Різно зростає цінність кожного життя. Для забезпечення якісного вдосконалення працівника і підростаючого покоління повинні бути створені відповідні життєві і матеріальні умови, що включають високий рівень освіти і культури, житлових умов, харчування, охорони здоров'я, сфери послуг, можливостей відпочинку. Зростає потреба покращення якості життя. Алгоритм «якість інтелектуального виробництва – якість працівника – якість життя» неминуче ставить сім'ю в умови обмеження числа дітей. Як зазначається у Доповіді про світовий розвиток, «чим освіченішою є людина, тим краще вона контролює розміри своєї сім'ї та інвестує у здоров'я і добробут своїх дітей» [12, с.32]. На нашу думку, репродуктивна функція родини надалі буде спрямована на свідоме обмеження народжуваності і забезпечення високої якості підготовки дитини до життя, творчої діяльності в умовах інформаційного суспільства.

Сім'я є основним інститутом соціалізації в ранньому дитинстві, інші інститути включаються у цей процес в міру дорослішання дитини. Звідси важлива функція родини – соціалізація особистості, успадкування культури новими поколіннями. Сім'я містить всю систему соціокультурних відносин – шлюбних і родинних, правових і соціальних, моральних і етичних, психологічних і емоційних. Всі вони тісно переплітаються і взаємодоповнюють одна одну. Завдяки цьому родина як соціальна спільність є первинним елементом, що опосередковує зв'язок особистості з суспільством – вона формує в дитини уявлення про соціальні зв'язки і включає в них дитину з народження.

Сім'я залежить від багатьох інших інститутів суспільства та інституціональної структури в цілому. З цієї точки зору, «... сім'я виконує роль проміжної ланки між індивідом та об'єктивними реаліями макросередовища; вона є провідником цінностей і традицій, які переважають у даній соціальній системі; їй суспільство делегувало частку своїх повноважень з соціалізації індивідів, які вступають у життя» [13, с.176]. Інститут сім'ї можна віднести до мікрорівня інституціонального середовища [14, с.8], оскільки він структурує безпосередні відносини всередині порівняно невеликої групи осіб.

Розвиток особистості залежить від виховання, тобто від тих норм, що

людина засвоює в початковий період свого життя: «Відмінність між найнесхожішими характерами, між ученим і простим вуличним носильником, наприклад, створюється, напевне, не так природою, як звичкою, практикою та вихованням» [15, с.17]. Ефективність сімейного виховання залежить, з одного боку, від соціально-економічного потенціалу родини, з іншого боку – від морально-психологічного клімату в сім'ї [16]. Родина впливає на все життя людини, але найбільш значна її роль на початку життєвого шляху, коли закладаються моральні, психологічні, емоційні основи особистості. Вже в молоді літа і надалі ступінь ототожнення з батьками зменшується, і батьківський приклад вже не сприймається настільки ж некритично, як у дитинстві. Рішення, оцінки, думки, вчинки, бажання чи небажання вчитися починають формуватися як під впливом неформальних груп однолітків, усередині формальних груп (під час навчання у закладах освіти, в колективі), так і від моди, і від суспільної думки.

Здоров'я людини є неодмінною умовою формування інтелектуального ресурсу та фізіологічною основою його функціонування. Чим міцнішим є здоров'я людини, тим довшим буде термін та кращим результат функціонування інтелектуального ресурсу. Здорова людина прагне здобути освіту, продуктивніше працювати та намагається покращити свій добробут. За визначенням Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), «здоров'я – це стан повного фізичного, психологічного та соціального благополуччя людини, а не тільки відсутність хвороб та фізичних дефектів» [17]. Здоров'я є природним фізіологічним капіталом людини, частка якого є генетично успадкованою, а інша набувається та зміцнюється у результаті витрат і зусиль самої людини та суспільства. Здоров'я може зберігатися, зміцнюватися або втрачатися також внаслідок дії сукупності факторів, а саме: стану навколишнього та соціального середовища, рівня доходів, освіченості, способу життя (заняття спортом, фізкультурою, паління, вживання алкоголю і/або наркотиків тощо), змісту і характеру діяльності, рівня розвитку і доступності медичних послуг у країні, витрат на охорону здоров'я.

Нині помітно зростає функція родини з організації дозвілля і відпочинку у вільний від роботи час – рекреаційна. Вільний час є однією з найважливіших цінностей, незамінним засобом відновлення фізичних і духовних сил людини, всебічного розвитку творчих здібностей особистості. Якщо родина приділяє виконанню цієї функції достатню увагу, то це помітно підсилює її виховний потенціал та позитивно впливає на формування інтелектуального ресурсу. Рекреаційна функція сім'ї відіграє важливу роль у підтримці, зміцненні та відтворенні як успадкованого, так і набутого капіталу здоров'я.

Формування інтелектуального ресурсу в системі соціокультурних

відносин сім'ї потребує матеріальних умов на основі використання бюджету сімейного домогосподарства. Народження дітей, їхнє виховання, харчування, одяг, житло, освіта, створення умов для навчання (придбання літератури, комп'ютерної техніки, засобів зв'язку та спілкування), розваги, медичне забезпечення, зміцнення фізичного та психічного стану здоров'я, страхування, транспорт вимагають численних витрат. Цей висновок дозволяє виокремити такі функції домогосподарства у формуванні інтелектуального ресурсу: економічну, господарсько-побутову та захисну.

Держава, звичайно, зацікавлена у зміцненні родини, і це не випадково: життя суспільства характеризується тими ж духовними і матеріальними процесами, що і життя родини. Суспільство складається з людей, що є батьками і матерями у своїх родин, а також їхніх дітей. В суспільстві немає майбутнього поза прогресом, а прогресу немає без родини. «Соціальні реформи мають розглядатися крізь призму сім'ї, її функцій та внутрішньосімейних відносин» [18, С. 17]. На нашу думку, слід здійснити коректування соціальної політики держави у таких напрямках: переорієнтація соціальної політики на сім'ю; послідовне вдосконалення практичних механізмів реалізації державної сімейної політики, у тому числі регіональних та галузевих цільових програм; вдосконалення системи державних соціальних гарантій підтримки добробуту сімей з дітьми – у першу чергу, реформа оплати праці, мінімальна зарплата на рівні прожиткового мінімуму; послідовне впровадження адресної підтримки сімей з дітьми.

Список використаних джерел:

1. Василишин Н. До уточнення поняття «інтелектуальний ресурс» з метою адекватної оцінки і врахування в процедурах стратегічного планування економічного розвитку регіональних соціально-економічних систем / Н.Є. Василишин, Д.В. Тимошенко, І.В. Фішук, В.П. Петренко // Соц.-екоп. дослідж. в перехід. період. – 2006. – Вип. 5. – С. 250-258. – Бібліогр.: 13 назв. – укр.
2. Петренко В. Інтелектуальні ресурси соціально-економічних систем: аспекти інноваційного управління: монографія / В.П. Петренко; Ін-т регіон. дослідж. НАН України. – Л.: ПП Курилюк В.Д., 2009. – 196 с. – Бібліогр.: с. 168-195. – укр.
3. Шовкун І. Інтелектуальний ресурс економічного розвитку / І.А. Шовкун // Екон. теорія. – 2007. – № 2. – С. 14-33.
4. Энгельс Ф. Происхождение семьи, частной собственности и государства. В связи с исслед. Льюиса Г. Моргана / Фридрих Энгельс. – М. : Политиздат, 1980. – 238 с.
5. Васильчук Ю.А. Социальное развитие человека. Фактор семьи / Ю.А. Васильчук // Общественные науки и современность. – 2008. – №3. – С. 52-63.
6. Сімейний кодекс України : Науково-практичний коментар / За заг. Ред. С.Я. Фурси. – К. : Видавець Фурса С. Я. : КНТ, 2008. – 1248 с. – (Серія «Цивілістика»).
7. Фролов С. С. Социология : Учеб. для студентов вузов / С. С. Фролов. – 3 изд., доп. – М. : Гардарики, 2001. – 342 с.
8. Мир в цифрах – 2007 / Пер. с англ. – М.: ЗАО «Олимп-Бизнес», 2007. – 272 с.
9. Мазная Е. А. О социально-экономических функциях домашнего хозяйства в современной России / Е. А. Мазная // Экономические науки. – 2006. – №3 (16). – С. 11-16.
10. Захарченко Є. Вплив соціально-економічних умов життя на сім'ю як соціальний інститут / Є. Захарченко, К. Захарченко, Е. Підлубна // Економіка України. – 2006. – №9 (538). – С. 26-33.
11. Маркс К. Капитал. Критика политической экономии. Том первый. Книга I: Процесс

производства капитала. Отдел второй. – Превращение денег в капитал. Глава четвертая. – Превращение денег в капитал / Карл Маркс // Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. : [Перевод]. – 2-е изд. – М. : Политиздат, 1960. – 907 с. – Т. 23.

12. Доклад о мировом развитии 2007. Развитие и новое поколение / Всемирный банк; [пер. с англ. И.П. Гуровой, Л.С. Головиной, Т.И. Есиповой и др.; ред. В.Т. Рысин, А.В. Бондаренко] – М.: Весь мир, 2007. – 376 с.

13. Радаев В. В. Социальная стратификация: учеб. пособие для высш. учеб. заведений / В. В. Радаев, О. И. Шкаратан. – М.: Наука, 1995. – 237 с. – (Прогр. «Обновление гуманитар. образования в России»). – Библиогр.: с. 234.

14. Бервено О.В. Воспроизводство интеллектуального капитала на различных уровнях в транзитивной экономике / О.В. Бервено // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. – 2002. - №575. – С. 6-9.

15. Сміт А. Добробут націй. Дослідження про природу та причини добробуту націй / А. Сміт. – К.: Port-Royal, 2001. – 594 с. – (Філософ. першоджерела).

16. Плотниекс И. Психология в семье : [Пер. с латыш.] / И. Плотниекс. – М. : Педагогика, 1991. – 206 с.

17. Всесвітня організація охорони здоров'я. Статут (Конституція) ВООЗ. – Режим доступу до сайту: http://www.who.int/governance/eb/who_constitution_ru.pdf

18. Римашевская Н. М. Семья в странах с переходной экономикой / Н.М. Римашевская // Народнонаселение. – 2002. – №4 (18). – С. 5-18.